

Integrációs törekvések Közép– és Kelet-Európában a 19. és 20. században

(Tendințe integraționiste în
Europa Centrală și de Est în
secolele 19 și 20)

*BÁN D. ANDRÁS, DIÓSZEGI LÁSZLÓ, MÁRER PÁL, PRITZ PÁL, ROMSICS IGNÁC
BUDAPEST, 1997*

Cei cinci autori prezintă, în cinci studii separate, dar complementare, tendințele de integrare din Europa Centrală și de Est a ultimelor două secole.

Din punct de vedere istoric, spațiul este cunoscut mai mult ca unul unde s-au produs mari dezintegrări urmate de conflicte dintre micile state naționale, și nicidecum ca unul unde integraționismul și-ar fi găsit un sprijin larg. Se pare însă că la sfârșit de mileniu această situație este în curs de schimbare. Structurile inter-statale ale acestei perioade — OSCE, Consiliul Europei, NATO, Uniunea Europeană — s-au extins sau se extind spre această parte a Europei. Volumul se oprește însă înainte să trateze acest fenomen, ultimul model studiat fiind blocul sovietic. De ce tocmai când lucrurile par să devină mai interesante? Pentru că fenomenul este încă viu și în dezvoltare, iar un istoric nu se poate hazarda în a trata prezentul.

Autorii prezintă o altă față a istoriei, mai puțin cunoscută. Cea a unei idei formatoare de mentalități culturale colective. O idee pornită din dorința de supremație a unor popoare (cum au fost mișcările panslave sau pangermanice), și finalizată ca un factor de echilibru.

Primul studiu, cel al lui Ignác Romsics, intitulat **Expansionism și regionalism. Proiecte de integrare în Europa Centrală și de Est în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX**, căutând rădăcinile integraționismului, pornește de la comunitatea statală polonezo-lituaniană din secolul al XIV-lea, care a dominat partea nord-estică a continentului timp de patru secole. Primul „teoretician”, George Podebrad (1420-1471), regele Cehiei, a schițat proiectul unei confederații europene a cărei parte vestică ar fi fost coordonată de casa regală a Franței, iar cea estică de casa regală a Cehiei. Deciziile în această confederație, cu o singură armată și un buget comun, ar fi urmat să fie luate de un parlament paneuropean, un consiliu format din domnitorii țărilor membre și un organism cu rolul unui tribunal internațional.

Evoluțiile ulterioare au dus însă la formarea unor imperii (Imperiul Habsburgic, Otoman și cel Țarist), și nu la confederații.

În accepțiunea autorului, în timpul și spațiul studiat, s-au născut patru curente și mișcări politice: panslavismul, pangermanismul, proiectele de federalizare ale Imperiului Habsburgic și tendințele de federalizare ale statelor naționale formate în locul imperiilor.

Mișcarea panslavistă, elaborată de un croat iezuit, Juraj Križanić (1618-1683), își propunea unificarea popoarelor slave sub o singură conducere. Teoria s-a transformat în ideologie de stat a Imperiului Țarist în timpul lui Alexandru I (1777-1825). Acest lucru necesita formarea unui „coridor” între popoarele slave din nord și cele din sud. Pornind de la comunitatea religioasă — ortodoxia — teritoriile locuite de români reprezentau singura posibilitate de a realiza un astfel de coridor. (Un coridor mai „larg” includea și Ungaria în marele imperiu slav.)

Între promotorii pangermanismului, autorul înșiră nume ca Leibniz, Kant, Herder, Fichte. Primul care a dezvoltat un sistem ideologic coerent și care a transformat această ideologie în program politic a fost Friedrich List (1789-1846), părintele ideii de *Mitteleuropa*. Ideologii mișcării pangermanice au inclus în proiectele lor teritorii rîvnite și de cei ai mișcării panslaviste. Rolul „micilor națiuni” nu era bine stabilit. Julius Fröbel (1805-1893) considera că acestea, prin statele lor, se vor asocia confederației conform modelului Statelor Unite ale

Americii; Heinrich von Gagern (1799-1880) afirma însă că ele „nici intenții, nici aptitudini nu au pentru independență [...], misiunea Austriei este de a răspîndi cultura, limba și obiceiurile de la Dunăre pînă la Marea Neagră”.

Privind primul război mondial ca o confruntare a ideologiei panslaviste și pangermanice în Europa Centrală și de Est, concluzia autorului este că oricare dintre acestea două ar fi cîștigat, ar fi urmat exploatarea economică și supunerea politică a popoarelor din acest spațiu. Culturile naționale ar fi fost rusificate sau germanizate, singura diferență fiind calitativă: „în cazul victoriei rusești, regiunea urma să fie anexată unui imperiu semiasiatice, din punct de vedere civilizațional rămas în urmă; în cazul victoriei germane, unuia aproape vest european, fruntaș în privința dezvoltării tehnologice.”

Următorul punct al studiului lui Romsics ne aduce „mai spre casă”. Prezentarea proiectelor de federalizare ale Imperiului Habsburgic începe cu primul proiect de acest fel, cel elaborat de baronul transilvănean, Miklós Wesselényi (1796-1850), care propunea în „*Cuvînt despre chestiunea maghiară și slavă*” (1843) satisfacerea cerințelor „juste și echitabile” ale popoarelor slave prin federalizarea imperiului. Romsics, cu toată considerația pentru idee, critică soluția propusă pentru că Wesselényi nu a reușit să scape de clișeele epocii: recunoaște egalitatea italienilor, polonezilor și cehilor cu germanii și maghiarii, sprijină statutul special al croaților în Ungaria, al slovenilor în Austria și al sașilor în Transilvania, dar generozitatea lui se oprește în acest punct. Nu acceptă alte etnii ca entități politice, cu un teritoriu definit. Proiectul de federalizare al lui František Palacký (1798-1876) este analizat din punctul de vedere al unei contracarări a mișcării panslaviste și pangermanice. Istoricul și politicianul ceh considera că dacă nu ar fi existat Imperiul Habsburgic, el ar fi trebuit inventat pentru a apăra popoarele mici de aceste două pericole. Dar, pentru a-și îndeplini rolul istoric, Imperiul Habsburgic trebuie să se transforme într-o federație reală. Ceea ce a urmat — dualismul austro-ungar —, conform autorului, nu era altceva decît hegemonia germanilor în vest și cea a maghiarilor în est, dar cu subsisteme care indicau o tendință de federalizare. Imperiul care, după Romsics, „a garantat cadrul politic pentru coexistența unei duzini de etnii mai mari și mai mici timp de 400 de ani”, a fost destrămat în mici state-națiuni după primul război mondial. „*Condiția era ca această formă ierarhică, «perimată» și «represivă» să fie înlocuită de o alianță mai modernă și mai democratică a popoarelor dunărene. Dar colaborarea mai strînsă a popoarelor din fosta Monarhie nu a luat ființă nici pînă azi, și este îndoielnic că acest lucru se va produce vreodată.*” conchide autorul studiului.

Popoarele aflate sub stăpînirea Imperiului Otoman nu se gîndeau la reformarea acestui imperiu, ci la destrămarea lui și formarea unor noi confederații. Rhigas Pherraios (1757-1798) a elaborat proiectul unei Republici Elene, bazat pe modelul francez, care ar fi cuprins întreaga Peninsulă Balcanică, inclusiv România. Ideea suferea de aceeași eroare ca și modelul său: republica ar fi avut o singură limbă de stat, cea greacă. În nordul, mai tradițional, polonezii erau adepții unor confederații antidinastice, născute din propria inițiativă a unor state-națiuni. Proiecte similare au fost elaborate și de unii ideologi slavi din Imperiul Habsburgic care nu acceptau nici ideea panslavismului promovat de Imperiul Țarist, nici ideea unei reforme a celui Habsburgic. Romsics menționează și programele naționale ale lui Ion Ghica (1817-1897) și Nicolae Bălcescu (1819-1852), care, în afara faptului că doreau unificarea Moldovei, Munteniei, Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, elaborau totodată proiecte de formare a unor federații între această Românie mare și Ungaria, respectiv între România, Ungaria, Serbia și Bulgaria. În mod similar, László Teleki (1811-1861), ambasadorul Ungariei la Paris, i-a propus lui Kossuth, în 1849, formarea unei confederații între aceste patru state. În emigrație, ca rezultat al colaborării dintre revoluționarii maghiari, români și sîrbi, au fost elaborate proiecte referitoare la Statele Unite Dunărene, cum ar fi cel al lui Bălcescu (din 1850). Primul război mondial, ca și, mai înainte, revoluția din 1848-49, au reprezentat o perioadă propice pentru elaborarea unor teorii referitoare la confederații. Acestea însă nu au

fost realizate niciodată. Conform autorului, „*proiectele de integrare ale mișcărilor revoluționare antidinastice referitoare la statele-națiuni independente din Europa Centrală și de Est au rămas promisiuni neîndeplinite care pe termen lung au lăsat drumul deschis atât expansiunii germane, cât și celei ruse*”.

Studiul lui László Diószegi, **Proiecte de unificare economică în bazinul dunărean în epoca crizei economice dintre 1929-1933** începe prin analiza noilor relații din Europa Centrală și de Est, apărute după primul război mondial. Spațiul dunărean a cunoscut o nouă influență politică: cea a Franței, care prin micile state națiuni, căuta „încercuirea” marelui rival, Germania. Apariția crizei economice a determinat însă reevaluarea priorităților în politica externă a Franței. Deși interesul britanic a scăzut mult față de această regiune, consolidarea economică a statelor nou formate a fost susținută de Londra. Teoreticianul „societății de consum”, J. M. Keynes, prin lucrarea „*Consecințele economice ale păcii*” (1919), a tras un semnal de alarmă cu mult înainte de declanșarea crizei. Germania, imediat după război, nu avea capacitatea de a influența regiunea. Dar pentru ieșirea din criza economică, soluția găsită era relansarea relațiilor tradiționale. A patra putere implicată în regiune era Italia, care, în opinia autorului, avea mai mult ambiții decât capacități reale.

Statele din această regiune s-au polarizat: cele noi se bucurau de independență, iar cele care pierduseră teritorii deplîngeau această situație. Ungaria lui Horthy refuza să recunoască realitatea istorică, fapt față de care țările din jur (îndrumate de Franța) au luat atitudine coalizându-se în Mica Antantă. Apariția crizei însă a dovedit că politica izolaționistă nu este eficientă din punct de vedere economic.

Primele proiecte de confederalizare se leagă de politica franceză, deosebit de activă în această perioadă. Ministrul de externe al Franței, Briand, a propus (în septembrie 1929) dizolvarea treptată a granițelor vamale în Europa, integrarea politică și economică, înființarea Pan-Europei. Proiectul Briand nu s-a bucurat de suport — marile puteri erau prea suspicioase față de o propunere franceză. S-a format o comisie pentru analiza problemei — astfel ideea a murit înecat în dosare întocmite de funcționari.

Germania și Austria au trecut de la teorie la practică în 1931, semnând acordul de desființare a granițelor vamale. Acest acord a provocat reacții negative în întreaga Europă. Teama că cele două puteri își unesc forțele a lansat o serie de proteste, dar și acțiuni pentru contracararea acordului: proiectul lui Beneš propunea formarea unei uniuni vamale între Austria, Cehoslovacia și Ungaria; proiectul Brocchi urmărea apropierea Austriei, Italiei și Ungariei; un colectiv din Foreign Office-ul de la Londra a dezvoltat ideea realizării unei uniuni vamale între Austria, Ungaria, Cehoslovacia, România, Iugoslavia și Bulgaria.

Tardieu, noul ministru de externe al Franței, a pornit o campanie în 1932, concentrată asupra consolidării economice a țărilor din Europa Centrală și de Est. Pentru a evita reacțiile negative ale Londrei, el a folosit ca bază proiectul britanic, amintind ca țări partenere Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia și România. Germania a subminat însă proiectul oferind acorduri preferențiale atât Austriei, cât și Ungariei și României.

Odată cu ieșirea din criza economică, aceste probleme și-au pierdut actualitatea. Micile state din bazinul dunărean s-au dovedit neputincioase în fața ambițiilor germane. Expansiunea celui de-al treilea Reich a făcut inutil orice proiect de confederalizare, devenind prioritară păstrarea independenței acestor state.

Studiul lui András D. Bán, **Proiecte de federalizare și de confederalizare a Europei Centrale și de Sud-Est între 1939-47** tratează perioada marilor confruntări din Europa, în care existau două centre ale mișcărilor confederative: la Londra și la New York.

Primele succese au fost obținute la Londra, chiar referitoare la zona balcanică. Diferitele confruntări dintre țările balcanice s-au dovedit a fi acțiuni sinucigașe. Datorită disputelor, forțele acestor țări s-au diminuat, ele rămânând astfel fără replică în fața atacului Italiei sau a dezmembrării Iugoslaviei. Liderii politici, aflați în emigrație, văzând eșecul la

care au contribuit, și-au reevaluat pozițiile. În aceste condiții s-a semnat acordul greco-iugoslav cu privire la Uniunea Balcanică la 15 ianuarie 1942. În acest acord nu se menționează termenul de confederație, dar din text reiese tendința spre o formă confederativă (prin uniune vamală, chiar uniune monetară).

După ce în anii '20-30 relațiile lor fuseseră conflictuale, Polonia și Cehoslovacia au elaborat acordul cu privire la formarea unei confederații (semnat la opt zile după cel greco-iugoslav). Sikorski vedea o confederație de la Marea Baltică la Marea Neagră și Adriatică, aflată între Germania și URSS, acordul bilateral rămânând astfel deschis și pentru aderarea altor state.

Guvernul Marii Britanii a fost deosebit de interesat în problema federalizării. Nu numai că a favorizat semnarea unor acorduri, dar s-a și implicat direct în elaborarea unor proiecte. Memorandumul Foreign Office-lui, „*Confederații din Europa de Est*”, definitivat la 1 septembrie 1942, descrie în mod amănunțit modul în care se poate implementa un proiect de federalizare, inclusiv avantajele și dezavantajele procesului. Memorandumul a fost lărgit în următorii ani cu studii referitoare la diferite teritorii, între care și Transilvania. (Specialiștii au elaborat șase posibilități de soluționare a problemei: 1. acordarea întregii Transilvaniei Ungariei — această posibilitate s-ar fi ivit dacă în urma războiului România ar fi fost dezmembrată; 2. retrocedarea anumitor teritorii din Partium Ungariei; 3. retrocedarea către Ungaria nu numai a părții de nord din Partium, cu populație majoritară maghiară, dar și a părții sudice, pentru a contrabalansa situația minorităților dintre cele două state; 4. Ungaria ar primi înapoi Partiumul, iar Secuimea s-ar bucura de autonomie; 5. Ungaria ar primi înapoi Partiumul și Secuimea, legate printr-un un coridor; 6. Transilvania ar deveni o țară independentă.). S-a ridicat posibilitatea de a forma două confederații: una nordică, cu Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, Austria, și una sudică cu Grecia, Iugoslavia, România și Bulgaria. Poziția României a stîrnit multe dispute, considerîndu-se că din perspectiva legăturilor economice, ea ar aparține confederației nordice, iar prin prisma modului de viață celei sudice.

În timp ce la Londra se semnau acorduri, la New York, unde funcționa Seminarul Federațiilor Europene, au fost dezvoltate teorii referitoare la confederații. Autorul studiului, András D. Bán înșiră un număr impresionant de ziare și reviste care ofereau spații acestor teorii, fie în limba engleză, fie în greacă, croată, poloneză etc.

În ultimele zile ale anului 1941, la propunerea președintelui SUA, F. D. Roosevelt, în cadrul Departamentului de Stat s-a format comisia denumită Advisory Committee on Post-War Foreign Policy, menită să elaboreze politica externă a Statelor Unite după război. Specialiștii comisiei au dezvoltat ideea Uniunii Statelor din Estul Europei, care urma să fie nu o federație, ci uniunea unor state independente, de la Rusia pînă la Germania, de la Estonia pînă la Grecia. O uniune legată de instituții comune nelegislative. Optica comisiei s-a schimbat în 1943, cînd s-a lansat ideea unei confederații nordice și a uneia sudice. Referitor la problema transilvană, o subcomisie a stabilit următoarele posibilități: 1. revenirea la granițele dinaintea anului 1940, menținîndu-se însă în acest fel o situație dificilă a minorității maghiare; 2. anexarea Transilvaniei la Ungaria, refuzată pentru că astfel 3 milioane de români ar aparține Ungariei; 3. acceptarea dictatului de la Viena, care însă ridică probleme de ordin economic, de transport și de circulație, și care ar fi presupus totodată ca un milion de români să trăiască în Ungaria; 4. crearea unui stat independent Transilvania, soluția care nu ar fi acceptată nici de România, nici de Ungaria. András D. Bán citează părerea președintelui subcomisiei, Isaiah Bowman: nici modificarea granițelor, nici schimbul de populație nu soluționează problema româno-maghiară și, ca atare, „*să învețe să trăiască împreună*”.

În această perioadă, și în URSS se căutau soluții pentru Europa postbelică. În privința Transilvaniei, autorul citează părerea lui Litvinov, coordonatorul Comisiei Tratatelor de Pace și Consolidare După Război: „*I. Atît românii, cît și maghiarii își argumentează în mod*

convingător revendicările asupra Transilvaniei. 2. Se exclude posibilitatea de a satisface ambele părți. Orice soluție ar atrage nemulțumirea uneia sau alteia, eventual a ambelor părți. 3. Împărțirea pe criterii etnice este exclusă, datorită amestecului de populații. Numărul maghiarilor este peste tot inferior celui al românilor. Secuii maghiari, în număr de 500 de mii, trăiesc în mod compact, dar prea departe de granița maghiară.” Astfel comisia Litvinov a propus ca după război Transilvania să rămână în cadrul României, dar în schimb România să renunțe la Basarabia și Bucovina în favoarea URSS-ului.

Poziția Uniunii Sovietice față de tendințele de federalizare a fost negativă, chiar dacă era vorba de acorduri dintre state ca Cehoslovacia și Polonia, din care s-ar fi putut naște sîmburele unei confederații slave, idee îndrăgită de adeptii panslavismului.

După terminarea războiului în Europa, a devenit posibilă realizarea proiectelor de confederații. Prima inițiativă i-a aparținut lui Iosip Broz Tito, care gîndea în ipoteza unei confederații între Iugoslavia, Bulgaria și Albania. Tratatările au început încă în octombrie 1944, concretizîndu-se în 1947 prin acordul referitor la uniunea vamală între Iugoslavia și Bulgaria respectiv Bulgaria și Albania. Cu ocazia vizitei lui Georgi Dimitrov la București, politicianul bulgar a menționat posibilitatea de a realiza o federație între România, Bulgaria, Iugoslavia, Albania, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria și Grecia. La 23 ianuarie, *Pravda* a publicat, fără comentarii, acest discurs. Cinci zile mai tîrziu, *Pravda* a afirmat că „pentru aceste țări problema nu este federația sau confederația inventată, ci apărarea și consolidarea independenței și suveranității lor”. Stalin și-a dat seama de pericolul pe care l-ar reprezenta aceste state la adresa propriului imperiu dacă ar forma o confederație independentă. Autorul studiului se referă și la propunerile lui Petru Groza referitoare la o confederație dintre România și Ungaria, care ar fi reprezentat prima inițiativă în realizarea unei confederații dunărene mai largi.

Toate aceste inițiative din partea estică a continentului au fost sortite eșecului, în urma implicării Uniunii Sovietice în politica externă a țărilor aflate sub ocupația Armatei Roșii.

Studiul Pax Germanica. Proiecte germane despre viitorul Europei în timpul celui de-al doilea război mondial descrie cum ar fi arătat Europa dacă Hitler ar fi cîștigat războiul. După cum afirmă autorul, Pál Pritz, deși au fost redactate mai multe volume, deși au fost prelucrate tone de documente, multe întrebări au rămas încă deschise.

Gîndirea lui Hitler opera nu cu țări, ci cu popoare, separate genetic. Adept al teoriei darwinismului social, el considera că lumea aparține celor puternici, iar cei slabi trebuie să piară. Realitatea geografică nu se schimbă, se schimbă însă numărul populației, în consecință trebuind să se asigure spațiu vital unor popoare în dauna altora. Împotriva statelor care dețin teritorii intense (URSS, SUA) spera să realizeze o coaliție cu statele care, din motive geografice, sînt în criză de spații: Anglia insulară și Italia peninsulară.

În anul 1940, Karl August Clodius a propus formarea, prin instituirea uniunii vamale și monetare, a unui spațiu economic al Germaniei Mari, care să includă Olanda, Belgia, Luxemburgul și Norvegia (indiferent dacă aceste state își păstrau sau nu independența).

Haushofer a elaborat în 1941 un proiect și mai ambițios, cel al unei Europe unite într-o federație condusă de Germania (din care a exclus în mod explicit Spania, Portugalia, Franța, Belgia, Olanda, împreună cu coloniile lor). În accepțiunea lui, Anglia ar fi format o putere maritimă împreună cu SUA, iar Japonia ar fi primit și ea un „spațiu vital” (fără să se specifice în dauna cui). Haushofer a categorisit popoarele pe criteriul de aderență la federație în popoare dușmănoase și greu de convins (de ex. polonezii), popoare care au tendințe de dominare (maghiarii), popoare greu de convins, dar cu șanse (danezii), popoare care, printr-o politică bună, pot fi convinse (românii, grecii, croații). Ca atare, referitor la Transilvania, Haushofer era de părere că în întregime trebuie să revină României, pentru că astfel Germania cîștigă un aliat, iar Ungaria oricum ar fi o zonă rebelă, a cărei pierdere de putere este benefică federației.

După Stalingrad, Ribbentrop a elaborat un proiect pentru proclamarea unei uniuni de state, formate din Germania, Italia, Franța, Danemarca, Norvegia, Finlanda, Slovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Croația, Serbia și (cu semnul întrebării) Spania. Scopul proclamației ar fi fost eliberarea aliaților de frica că în urma războiului vor fi pur și simplu anexați Germaniei.

După cum afirmă Pál Pritz în încheiere, Pax Germanica ar fi reprezentat o povară grea pentru întreaga Europă, iar politicienii democrați și-au dat seama de acest pericol, acceptând mai bine o colaborare cu sistemul bolșevic împotriva celui nazist, decât posibilitatea de a lăsa spațiu unei federații conduse pe baza ideologiei fasciste.

Rezultatele acestei colaborări sînt prezentate în ultimul studiu din volum, cel al lui Pál Márer, „**Blocul sovietic**” ca model integraționist: aspecte economice, politice și militare. După ce Armata Roșie a eliberat estul Europei de trupele germane, ea a instalat în această regiune regimuri subordonate Moscovei. Astfel URSS, pentru a-și consolida dominația, a creat instituții integraționiste bine controlate.

CAER-ul a fost creat în 1949, pentru a dezvolta relațiile economice dintre URSS, Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia și România. În scurt timp au aderat Albania și RDG (ulterior numărul membrilor cu drepturi depline a crescut prin aderarea Mongoliei, Cubei și Vietnamului). Autorul separă două perioade distincte în evoluția CAER-ului: de la înființare pînă în 1960 Europa de Est a sprijinit dezvoltarea URSS-ului (mai slab dezvoltat), după care Europa de Est a devenit o povară pentru economia condusă de la Moscova.

Tratatul de la Varșovia a însemnat integrarea militară a regiunii. Prin înființarea lui în 1955, poverile cheltuielilor militare ale URSS puteau fi, în parte, împărțite cu statele vasale.

Autorul aseamănă sistemele integraționiste dezvoltate de URSS în regiune cu o roată, ale cărei spițe conduc spre un centru comun: Moscova. Părțile nu erau egale, puterile politice fiind obligate să adopte modelul impus. Un astfel de sistem nu avea stabilitatea necesară, astfel cu prima ocazie posibilă s-a și ruinat.

Volumul **Tendențe de integrare în Europa Centrală și de Est în secolul XIX și XX** nu oferă doar o retrospectivă istorică a teoriilor integraționiste, dar arată și persistența aceluiași dileme de-a lungul istoriei. Dintre ele să remarcăm una de actualitate: cea a liniei Huntington. Se observă că problema ridicată de Huntington nu este deloc nouă. Situația geopolitică a României a fost disputată și dezbătută în decursul istoriei, în funcție de simpatii și interese.

István Haller